

A művészeteket és a tudományt, illetve jelen esetben az irodalmat és a közgazdaságtant, első pillantásra több választja el egymástól, mint amennyi e két területet összeköti egymással, hiszen az előbbi inkább a szépséget, az eleganciát hangsúlyozza, míg az utóbbi a logika szigorú törvényeit követi. A német klasszikus irodalom egyik legnagyobb művét – Goethe Faust-ját – elemezve kiderül, hogy az említett ellentét nem szükségszerű. A német költőfejedelem nemcsak korának gazdaságtörténeti ismereteit sajátította el, hanem világosan látta az elmúlt folyamatok mögötti logikát is. 1831-ben befejezett művében olyan mechanizmusok jelennek meg, amelyek a XX. század második felétől a monetáris politika szerves részét képezik.

BEVEZETÉS

A tudományos közlemények, szakkönyvek vagy cikkek külön műfajhoz tartoznak. Alapkövetelmény természetesen a szakszerűség, az írásban megfogalmazott állításokat precízen kell megfogalmazni, a bizonyításokat – legyenek ezek formalizáltak vagy akár csak verbálisak – a logika szigorúságát szem előtt tartva kell elvégezni, az eredmények legyenek világosak az olvasó számára. Minden egyetemleges tudományosság mellett azonban a tanulmányok egyediek, amelyek a szerző(k) személyiségét is kifejezik. Erre azt szoktuk mondani, hogy „stílusa” van a szerzőnek – stílus, amelyről például névtelen tanulmányok elbírálásánál sokszor felismerhető, hogy ki jegyezte fel a szóban forgó gondolatokat. *Ludwig Boltzmann*, osztrák matematikus és fizikus ezt a következőképpen fejezte ki: „Ahogyan a zenészek rögtön az első akkordok után felismerik Mozartot, Beethovent, Schubertet, úgy ismerik fel a matematikusok Cauchy-t, Gausst, Jacobit vagy Helmholtzot az első néhány oldal után” [Boltzmann, 1893].¹

A következő fokozat, ha a szerző nem csak „stílusosan” fogalmaz, hanem ezen túl még „szépen” is ír. Nem csak a szóismétléseket és a hosszú, sokszor precíz, de áttekinthetetlen mondatokat kerüli el, hanem analógiákkal, hasonlatokkal, gazdag szókincsét használva a legbonyolultabb és a legabsztraktabb összefüggéseket tartalmazó írásokat olvashatóvá, az olvasást élvezetessé teszi. Ők az „irodalmárok” az adott tudomány képviselői között. Általában kisebb csoportot alkotnak, de hatásuk annál nagyobb a tudomány fejlődésére. A közgazdaságtudománynak is vannak ilyen irodalmárjai.

¹ Az eredeti német szöveg: „Wie die Musiker schon nach den ersten Akkorden Mozart, Beethoven, Schubert erkennen, so könnten die Mathematiker ihren Cauchy, Gauß, Jacobi oder Helmholtz nach wenigen Seiten erkennen.”

Az irodalmárok egy részének igazi költői vénája van. Amikor a korábban már említett Ludwig Boltzmann a klasszikus fizika koronáját jelentő Maxwell-egyenleteket tanulmányozta, az alábbi kis – stílusában erősen *Goethe* „Faust”-jára emlékeztető – vers megírására ragadtatta magát:

Isten volt-e, ki e jeleket rította,
Melyek titokzatos, rejtett erők által hajtva
A természet erejét köröttem felfedik,
S szívemet csendes örömmel betöltik?²

Jelen munkában megfordítjuk a kérdést: Vajon vannak-e, voltak-e közgazdaságtani „érzékkel” megáldott írók, írt-e valaki olyan művet, amelyben a közgazdaságtan „nyelvezete” jelent meg? Ezt az első pillanatra talán meglepőnek tűnő megközelítést azonban némileg pontosítani kell. Egy irodalmi mű természetesen korrajz, amelyet a környezetét alaposan megfigyelő író élményei és személyes tapasztalatai alapján, vagy elmélyült tanulmányokat követően – ez utóbbi esetben – a műben tárgyalt eseményeket egyéni módon értelmezve alkotja meg. Ezek a leírások nyilvánvalóan tartalmazzák az adott korra jellemző gazdaságtani nézeteket is. Példaként lehet *Honoré de Balzac* „*Emberi színjáték*” című művére gondolni, amelyről *Engels* egy 1888 áprilisában *Margaret Harknessnek* írt levelében úgy nyilatkozott, hogy a könyvben a korabeli francia társadalomról festett, számos gazdasági részletre kiterjedő képzet látva többet tanult, mint a korszak összes hivatásos történészétől, közgazdászától és statisztikusától együttesen.³ Főleg történelmi regényekben, ha a szerző az egyes eseményeket vagy korszakokat saját művészi eszközeivel ábrázolja, minden – pozitív értelemben vett – fantáziálása ellenére kénytelen a kor anyagi feltételeit figyelembe venni és ezeket valamilyen módon érzékeltetni. Itt szinte elengedhetetlen, hogy gazdaságtörténeti tényekre hivatkozzon.

Továbbá sokszor olyan irodalmi művekben ábrázolt cselekményekkel is találkozunk, amelyek igazából távol állnak a közgazdaságtan bármelyik területétől, de mégis csak gazdaságelméleti analógiákat sejtetnek, illetve amelyiket közgazdasági szempontból is értelmezni lehet. A klasszikusnak mondható és sokak által jól ismert példa *Arthur Conan Doyle* „*A lakatlan ház*” című novellája, amelynek egyik döntési helyzete 40 évvel később a játékelmélet elsőnek tekinthető könyvében szerepelt [Neumann–Morgenstern, 2007: 176] Egy másik, esetleg kevesebbek által ismert példa *Ismail Kadare* – talán kissé szabad fordításban – „*A szegényablak*” című kis regénye [Kadare, 2014]. A török szultán által ellenségnek minősített, többnyire a fővárástól távoli régiókban komoly hatalommal rendelkező tisztségviselők levágott fejait egy palota ablakszerű mélyedésében, azaz a „szegényablakban” több

2 Az eredeti német szöveg:

War es ein Gott, der diese Zeichen schrieb,
Die mit geheimnisvoll verborg' nem Trieb
Die Kräfte der Natur um mich enthüllen
Und mir das Herz mit stiller Freud erfüllen?
A fordítás *Meyer Krisztina* munkája.

3 https://www.marxists.org/archive/marx/works/1888/letters/88_04_15.htm

napig, hidegebb időben akár több hétig – nyilván elrettentetés céljából – közszemlére teszik; egy megbízható orvos azonban naponta többször ellenőrzi a fej állapotát, hogy megőrizze a halott méltóságát. A szultán által kimondott halálos ítélet végrehajtásával és a fej szállításával megbízott katonatisztnek sietnie kell, hogy a levágott fejet megfelelő állapotban Isztambulba vigye. Az utat mégis többször megszakítja, hogy az ország központjától távol élő, szenzációkra éhes nép a fejet megnézhesse – természetesen bizonyos pénzüsszegek ellenében.

Mondhatjuk azt, hogy a szultán tisztje korrupció és a saját zsebet tömi, ami nyilván igaz is. De közgazdaságtani, pontosabban: térség-gazdaságtani szempontból mondhatnánk azt is, hogy ő csak a kíváncsiak útiköltségeinek egy részét szedi össze, hiszen azzal, hogy a fejet helyben nézhetik meg, nem kell a fővárosba utazniuk, ahol ugyan ingyen megszemlélhették volna a fejet, de ekkor, bizonyos pénzben és időben számított költségeket kellett volna állniuk.

Jelen tanulmány azonban ettől is eltérő megközelítés szellemében készült. A kérdés az, hogy megjelennek-e irodalmi művekben a szerző által vállalt, illetve elfogadott közgazdaságtani nézetek, gondolatmenetek vagy érvek. Amennyiben igenlő a válasz, akkor ezek a nézetek az adott kor termékei vagy talán még többről van szó – az irodalmár „közgazdasági látnok” volt. A kiindulópontot két írás jelenti, amelyek *Christoph Binswanger* svájci közgazdászprofesszor tollából jelentek meg [Binswanger, 1985, 1992] Johann Wolfgang von Goethe „Faust” című drámájáról. Ezek elolvasása, továbbgondolása vezetett a tanulmányhoz.

FAUST ÉS MEFISZTÓ, AVAGY GOETHE ÉS ADAM SMITH

A „Faust” Goethe főműve, életműve. A német „költőfejedelem” – ahogyan Goethét szokták nevezni – legkésőbb 20 éves korában kezdett komolyan foglalkozni a Faust-legendával, munkáját csupán röviddel 82 éves korában bekövetkezett halála előtt fejezte be; a dráma második része csak a szerző halála után jelent meg.

Faust alapvetően nemes lelkű ember, aki életét a tudományoknak szenteli, óriási tudásvágytól vezérelve újabb és újabb felismerésekre áhítozik. Legfőbb vágya, hogy a XVIII. század szellemének megfelelően a „bölcsek követ” megtalálja, azaz megfejtse a világ legjobban őrzött titkait:⁴

„...s ne kelljen izzadván beszélnem
arról, amit nem értek én sem;
s miktől együtt van a világ,
megismerjek minden csodát...”⁵

Sokféle tudománnyal foglalkozott, nagy tudású ember volt, aki tanárként sok sikert ért el, és mint helybéli orvost is rendkívüli módon tisztelték. Ugyanakkor

⁴ A tanulmányban szereplő idézetek forrása: Goethe: *Faust* (fordította Jékely Zoltán és Kálnoky László), Európa Könyvkiadó, Budapest, 1992. Az idézett szövegrészek nem feltétlenül az eredeti sorrendben követik egymást, hanem időnként ettől eltérően, inkább az itt tárgyalt kérdéskörnek megfelelően.

⁵ Faust, 21. o.

folyamatosan észlelte saját korlátait, belátta, hogy a megszerzett tudás nem elegendő ahhoz, hogy valóban egyetemes kérdésekre adjon választ, sőt tisztában van azzal is, hogy valójában lehetetlen maga elé tűzött cél elérése. Ezt teszi boldogtalanná.

„s látom, semmit sem tudhatunk mi!”⁶

Leikiismeret-furdalása van az őt bálványozó hallgatók előtt, hiszen tudja, hogy a nekik átadott ismeretek nagyon is hiányosak, azt érzi, hogy becsapja őket és a feléje irányuló tiszteletet nem érdemli meg:

„Címem magiszter, sőt több: doktor úr,
s tíz éve már, hogy álnokul,
orránál fogva vezetgetem
egész tanítványseregem”⁷

A mű főhőse tehát egy, az akkoriban feltörekvő polgárság erényeivel rendelkező személy: becsületes, munkáját szerető, környezetére figyelő és istenfélő ember.

A dráma kerettörténete egy fogadás, amelyet az ördög Istennél kiprovokál, azt állítván, hogy Faust csak azért ilyen derék ember, mert Isten védelme alatt áll, mert csak ez akadályozza meg, hogy az ördögi kísértéseknek engedjen:

„Őt elveszíted! Mersz velem fogadni?
Feltétlenül veszítenél,
ha hagynád útamon haladni.”⁸

Isten a következő szavakkal megy bele az alkuba:

„Jól van, legyen, neked hagyom hát!
Kútfejétől e lelket messze vond,
s ha körmeid jól megragadták,
vezesd magaddal útadon;
de majd ismerd be és el ne hazudd:
az igaz ember bárhogy is hibázik,
nagyon jól tudja, mely az igaz út.”⁹

Az Úrral kötött megállapodás értelmében az ördög – Mefisztó néven – felkeresi Faustot és felkínálja szolgálatait, gyözködi, hogy boldoggá tudná őt tenni, teljesen mindegy, hogy ennek alapja fizikai vagy szellemi igény. Ha ez sikerülne, akkor Mefisztóé lesz Faust lelke:

„Én téged, itt, híven szolgálni foglak,

6 Uo.

7 Uo.

8 Faust, 17. o.

9 Uo.

csak egyet ints: ugrom, serény leszek,
s ha útjaink, túl, újra összefutnak,
te nekem ugyanezt teszed!”¹⁰

Faust biztos abban, hogy Mefisztó képtelen őt boldoggá tenni, hiszen egész addigi életében hiába kereste a boldogságot, noha minden percét, minden erejét e cél elérésének szentelte. Lehetetlennek tartja, hogy valaki másnak sikerülhet valami, amiért ő hiába harcolt, tehát belemegy az alkuba:

„Ha egyszer így szólnék a perchez:
oly szép vagy, ó maradj, ne menj!
Akkor bátran bilincsbe verhetsz,
akkor pusztulnék szívesen!
Akkor harang konduljon értem,
akkor szolgálatod letelt,
az óra több időt ne mérjen,
akkor az én sorsom betelt!”¹¹

A dráma eddigi fázisában Faust tehát kikerült egy valóságos vagy vélt védett pozícióból és kénytelen lesz innentől olyan hatásokkal szembeszállni, amelyek létezéséről korábban talán nem is tudott. A korábbi védettséggel az a kötelesség járt együtt, hogy az elsősorban erkölcsi szabályokat ne szegje meg. Most viszont semmi sem lehetetlen, a Mefisztó által tett ígéret – Mondd meg, mit akarsz, ez meglesz! – szinte korlátlan lehetőségeket nyit Faust előtt.

Közgazdasági, illetve szélesebben: társadalomtudományi vonatkozásban értelmezve, azt is mondhatjuk, hogy komoly „rendszerátalakítás” részese volt Faust. Ahogyan az 1990-es években a korábban az állami irányítás közepette jól vagy rosszul működő vállalatok az akárhogyan – sokszor rosszul – értelmezett „szabadpiacra” léptek, ugyanúgy hagyta el Faust az Úr védőszárnyait és szembekerült mindenféle „szabadsággal”, a lehetőségei kitágulásával azonban a felelőssége is megnőtt. Meg kellett tanulnia, hogy a két rendszer logikája nem ugyanaz, sőt nagyon is eltérő, s ezért a felismerésért Faustnak nagy árat kellett fizetnie, pl. Margit, illetve a két öreg, Philemon és Baucis, halálával. Egy kevésbé radikális társadalmi változást analógiának véve: ahogyan az 1970-es évek végén a privatizáció – azaz az állami tulajdon és ezzel az állami befolyás csökkentése – számos országban a gazdasági szereplőket minőségileg új feladatok (öngondoskodás, a szociális hálózatok átalakításából adódó következmények, stb.) megoldására kényszerítette, ugyanúgy igyekszik Faust is az új körülményekhez alkalmazkodni. Ha ezt az analógiát akárcsak egy pillanatra elfogadjuk, akkor a közgazdász olvasó számára izgalmas kérdés, hogy Goethe vajon hogyan oldja meg a dilemmát a dráma végén.

Az első pillanatban az iménti hasonlat talán erőltetettnek tűnik, hiszen mi köze van Faust és Mefisztó megállapodásának a rendszerváltáshoz. De mégsem olyan

¹⁰ Faust, 64. o.

¹¹ Faust, 65. o.

egyszerű a helyzet. Térjünk vissza a műhöz! Mefisztó egy uszár testében megjelenik Faustnál, majd vándordiákká változtatja magát. Logikus tehát Faust kérdése:

FAUST:

„Kicsoda vagy tehát?”

MEFISZTÓ:

„Az erő része, mely
örökké rosszra tör, s örökké jót mivel.”

...

„A tagadás a lényegem!
És joggal az, mert minden születő:
elpusztítást érdemlő;
inkább ne jönne létre semmi.
Mit Bűnnek szoktatok nevezni,
Romlásnak, Rossznak röviden,
ez hát sajátos elemem.”¹²

Lehetetlen, hogy a közgazdaságtanban jártas olvasónak itt ne az *Adam Smith* által alkotott „láthatatlan kéz”, *Mandeville* „*Mese a méhekről*”, valamint a *Schumpeter* szerinti „teremtő rombolás” jusson az eszébe! Mefisztó pusztít, ahelyett, hogy alkotna, rosszat cselekszik, ahelyett, hogy a jóra törekedne. De éppen ezzel a viselkedéssel válik ő is az alkotás, a Jó részévé – anélkül, hogy az alkotást vagy a Jót szem előtt tartaná. Ez a gondolat nagyon is hasonlít a „*Nemzetek gazdagsága*” című műben olvasható mondatra: „Ebédünket nem a mézárós, a sörfőző vagy a pék jóakaratótól várjuk, hanem attól, hogy ezek saját érdekeiket tartják szem előtt” [Smith, 1992: 24].

Ez az Adam Smith által bevezetett racionális viselkedés azt jelenti, hogy az egyén adott társadalmi és gazdasági korlátok között arra törekszik, hogy saját boldogságát maximalizálja, a „láthatatlan kéz” mechanizmusa pedig arról gondoskodik, hogy ezzel egyben a közjót is szolgálja. A Smith-féle gazdasági szereplő legyen igenis önző, hiszen éppen ezzel segíti a társadalom boldogulását. Ha pedig az önző magatartással kárt okoz másoknak, akkor ezt meg kell akadályozni – ahogyan ezt az angol felvilágosodás képviselői évszázadok óta követelték. Érdekes tehát Goethe műveit is megvizsgálni, hogy létezik-e nála olyan fogalom, amely a Smith-féle önzés, a racionális viselkedés megfelelője volna. A „*Nyugat-Keleti diván*” című könyvében olvasható a következő: „az ember legyen önző, hogy ne legyen egoista, tartsa össze javait, hogy adakozni tudjon” [idézi: Binswanger, 1992: 130]. Különbséget tett önző és egoista magatartás között – az előbbi a saját boldogulása mellett tekintettel van a többiekére is, míg az egoista csak saját, egyéni szempontjai alapján cselekszik. Smith gazdasági szereplője ebben az értelemben egoista, akit adott esetben rendszabályozni kell. Goethe önző szereplője „felvilágosult”, önmaga törekszik arra, hogy másoknak segítsen. Mindketten az önzést az individuumhoz kötik, a különb-

¹² Faust, 53. o.

ség az, hogy Smith elutasította az önző magatartást, ha ez másoknak árt, Goethe pedig olyan önzést képzelt el, amely a társadalomnak használ.¹³

Ha ezt a gondolatmenetet a piaci kudarc – Adam Smith által is tárgyalt – problémájára alkalmazzuk, akkor ebből világosan következik, hogy Goethe a megoldást nem az államtól várja, hanem a társadalom tagjainak közös erőfeszítéseitől. Megint megjelenik a korábban már szóba került felelősség: minden szabad tagja a társadalomnak felelős a többiek jólétéért, döntéseinél tehát figyelembe kell venni társainak jólétét is. Ez Goethe álláspontja, szemben Smith felfogásával, amelyben az egyéneknek csak arra kell ügyelniük, hogy ne ártsanak másoknak.

Goethének a közösségre is figyelő önzésfogalma Faust utolsó, halála előtti monológjában is jelen van:

„Millióknak nyitok tért, hol nem éppen
biztos a lét, de szabad és tevékeny.

[...]

Belül paradicsomi táj virul,
kűnn peremig csaphat az ár vadul:
betörni készen rontsa bár a töltést,
közös igyekvés tömi be a tört rést.
Igen! e nagy célért élek-halok csak,
s elmém e végső bölcsességre jut:
szabadság, élet nem jár, csak azoknak,
kiknek naponta kell kivívniuk.
Így él le itt majd, a veszély ölén,
sok dolgos évet gyermek, férfi, vén.
Ha láthatnám a síkon át
e nyüzsgést, szabad nép szabad honát,
a pillanathoz esdve szólnék:
Oly szép vagy, ó, ne szállj tovább!
Nem mossa el megannyi millió év
halandó-életem nyomát. –
E boldogság sejtelve elragad.
s már üdvözít a legszebb pillanat.”¹⁴

Tehát: A szabadság nem deklaráció, nem ajándék, hanem csak az érdemi meg, aki naponta harcol érte, vagyis – a közgazdaságtan nyelvére lefordítva – nem stock, hanem flow változó. Továbbá: az egyén – Faust – boldogságához a többiek boldogsága is hozzátartozik, az egyén csak akkor lehet igazán boldog, ha társai is boldogok. Mindez azonban – logikailag – csak akkor értelmezhető, ha ott van az egyén és

¹³ Az önzés eltérő értelmezése minden bizonnyal a két kultúrkör eltérő fejlődésével is függ össze. Goethe felvilágosult önzés nyilván kissé idealista, magán hordozza a nem sokkal azelőtt létezett Fürstenerziehung jegyeit, vagyis annak a felfogásnak a szelleme hat még, amely a társadalom "javítását" felvilágosult uralkodók kinevelésével képzelte el. Ez az irányzat az angolszász kultúrkörre nem volt jellemző.

¹⁴ Faust, 433–434. o.

egyben ott vannak a „többiek” is, azaz ha a társadalmat nem valamilyen szürke tömegnek tekintik, hanem individuumokból álló közösségnek. Ebben a kérdésben teljes az összhang Goethe és Smith között.

JOHN LAW – FAUST ÉS MEFISZTÓ – MILTON FRIEDMAN

Az előző pont után talán már nem annyira meglepő Goethe főhőseinek és a monetarizmus jeles képviselőinek az alcímbe történt összekapcsolása. *John Law* (1671–1729) – miként az jól ismert – skót kalandor volt. Pályáját nem szülővárosában, Edinburghban, hanem Londonban kezdte – kiváló fejszámoló lévén hivatásos szerencsejátékosként. A szigeteket 1694-ben egy halálos kimenetelű párbaj miatt kiszabott halálos ítélet végrehajtása elől szökve hagyta el és Amsterdamban telepedett le, abban a városban, amely abban az időben Európa – a világ – egyik legjelentősebb pénzügyi központja volt. Alaposan tanulmányozta az Amszterdami Bank pénzügyi rendszerét, amelyben megnyitása – 1609 – óta léteztek már bankjegyek. Később Párizsba távozott, ahol ismét szerencsejátékkal mesés vagyona tette szert. Emellett Fülöp orléans-i herceg barátjává fogadta. Amikor a herceg XIV. Lajos halála után (1715) Franciaország régense lett – a trónörökös, a későbbi XV. Lajos ekkor csak öt éves volt – Law tekintélyes tanácsadó és gazdaságpolitikus lett.

Azt hirdette – nyilván Amsterdamban szerzett tapasztalatai alapján –, hogy pénz nem csak nemesfémpénz formájában létezhet, hanem lényegében olyan áru, amelyet az anyagi formájától függetlenül a „nagyfokú piacképesség” jellemez. A pénz tehát eszköz a gazdaság élénkítésére. Ennek szellemében 1716-ben megalapította a „Banque Générale”-t, amely papírpénzt nemcsak kellő aranyfedezet esetén bocsátott ki, hanem fedezetként szolgáltak ingatlanok és egyéb vagyontárgyak, pl. a távolsági kereskedelem révén az országba jutott luxuscikkek is. Elképzelését úgy valósíthatta meg, hogy 1717-ben *a pénzügyek főfelügyelője* (Contrôleur Général des Finances) lett, ami gyakorlatilag azt jelentette, hogy Franciaország pénzügyeit kézben tartotta. A bank annyira sikeres volt, hogy 1718-tól – nyilván a régens bizalmát jelezve – „Banque Royale” néven folytathatta tevékenységét. 1719-ben vagyonával átvállalta a teljes francia államadósságot, ami akkor 15 milliárd frank volt. Ekkor volt a hatalom csúcspontján, az általa kibocsátott értékpapírok árfolyama 5000 frankról 18 000 frankra emelkedett. A következő évben viszont kiderült, hogy túl kevés osztalékot tud csak fizetni, így az árfolyam zuhanni kezdett és ezzel pillanatok alatt összeomlott Law pénzügyi rendszere. Law Velencébe menekült, ahol ettől kezdve sokkal szerényebb körülmények között élt családjával.

Law kísérletének csúfos bukása annyira megijesztette a közgazdászokat és a gazdaságpolitikusokat, hogy csak majdnem 250 év múlva mertek újra szélesebb körben olyan nézeteket vallani és terjeszteni, amelyek a pénz gazdaságélénkítő szerepét hangsúlyozták. Közismertek a monetaristák nézetei, gazdaságpolitikai javaslatai, amelyeket főleg *Milton Friedman*, Európában pedig *Karl Brunner* vezetésével dolgoztak ki.

Nagyjából John Law bukása és a monetaristák színrelépése közötti félidőben jelent meg a Faust második kötete (1832). S ebben a műben nemcsak szóba került John Law akciója, hanem ezen túl Goethe – meglepő módon – nem is ítélte el.

A második rész elején Mefisztó a császár udvari bolondjaként lép színre. A kancellár éppen arról számol be, hogy a birodalom a szétesés határán van:

„Ki e teremből néz földünkre le,
azt hiszi, rémálom játszik vele,
hol a torzak tehetnek bármi torzat,
a jogtiprás mezében jár a jognak,
és egy fonák világ kibontakozhat.
Ez nyájakat, az nőt rabol,
oltári kelyhet és keresztet,
s vele sok évig dicsekedhet
ép bőrrel, gatzettéért nem lakol.
[...]
Sötét e kép, s bárhogy is riaszt,
nincs fátylam eltakarni azt.”¹⁵

De nemcsak erkölcsileg züllött le a birodalom, nemcsak az a baj, hogy az emberek már nem fognak össze, hanem anyagilag is a csőd szélén áll, ahogyan a kincstárnok beszámolójából kiderül:

„Szomszédjával ki is törődne?
Kit-kit a maga baja bánt.
Aranyforrásunk egyre sorvad,
mindenki lop, halmoz, kuporgat,
s pénzesládáink konganak.”¹⁶

Ennek következményeként erősödik az ellenfél:

„Uram, egész nagy birodalmad-
szerte kiké az uradalmak?
Mindenfelé új nemzetség az úr;
mind függetlenségre törekszik,
s túrnünk kell, bár nem tetszik ez;”¹⁷

Az udvarnagyszavai csak súlyosbítják a nehézségeket:

„Szinte beleveszek a gondba!
Takarékoskodnánk naponta,
s mindenből több kell napra nap.
S minden nap új bajt hoz rám.”¹⁸

15 Faust, 188–189. o.

16 Uo.

17 Faust, 190. o.

18 Faust, 191. o.

Végül a császár az udvari bolondhoz, azaz Mefisztóhoz, fordul:

„S te, bolond, nem tudsz még egy bajt vajon?”¹⁹

Meglepő módon – a többiekkel szemben – Mefisztó nem pesszimista, szerinte a gondok csupán abból adódnak, hogy nincs elegendő pénz. Ezen viszont lehet segíteni:

„A földtekén hol nincs nélkülözés?
Itt ez, ott az, nálunk a pénz kevés.
Igaz, a padlón nem gurul elébünk;
de rálel rejtekére bölcsességünk.
Hegyi érben, falüregekben
található vert arany és veretlen.”²⁰

Bírálja a császár tisztségviselőit azért, mert a pénzt az arannyal azonosítják:

„Mit el nem értek, száz mérföldre van,
amit nem foghattok meg, nem igaz,
mit nem számoltok meg, nem számít az,
mit nem tehettek latra, súlytalan,
amit nem fémjeleztek, nem arany.”²¹

Javaslatára tehát, hogy a ki nem bányászott arany és egyéb természeti kincsek, amelyek ősi jog szerint a császár tulajdonát képezik, biztosítsák a pénz értékét. Ha ezek terhére papírpénzt bocsátanak ki, akkor ez tulajdonképpen a majd kitermelendő kincsek előlegének tekinthető, s ennek az előlegnek megvan a fedezete. Az aranyat helyettesítő papírpénz segítségével viszont megoldhatók a fizetési gondok, lehet már az udvartartással kapcsolatos költségeket fedezni, a hitelre vásárolt árut kifizetni, s a katonák is ebben a pénzformában kaphatják meg a zsoldot.

Mefisztó gondolatát John Law korábban említett monetáris intézkedéseivel összehasonlítva, azonnal látszik, hogy mindkét esetben nemcsak az arany jelenti a pénz fedezetét, Law ingatlanokat és távol-keleti luxuscikkeket is erre használt, Mefisztónál pedig a földben lévő természeti kincsek – az aranyat belevéve – vették át ezt a szerepet. Goethe minden bizonnyal tisztában volt a kockázattal, hiszen a kancellárral mondatta ki:

„Aranyos tört vet a sátán tinektek,
nem Istennek tetsző dologba kezdtek.”²²

19 Faust, 191. o.

20 Faust, 192. o.

21 Faust, 193. o.

22 Uo.

Az ilyen – lényegében erkölcsi – aggályokat azonban az udvar pénztelenségével nap mind nap szembenéző udvarnagy és hadszernagy azonnal visszautasította:

UDVARNAGY:

„Csak udvartartásunkat hozza rendbe!
Szemet hunynék, ha útja görbe lenne.

HADSZERNAGY:

Bölcs bolond, jót ígér mindenkinek;
honnan a zsold, nem kérdi a sereg.”²³

Mefisztó erre válaszolt:

„S ha úgy vélnétek, szélhámoskodom csak,
itt áll a csillagjós! Ő válaszolhat!”²⁴

Az érv figyelemre méltó, mivel Mefisztó itt a tervezett intézkedést nem csak a ki nem termelt természeti kincsekkel hozza kapcsolatba, hanem égi jelenségek alapján megfogalmazott jóslatokkal is, amelyek elfogadása nem kis mértékben a hiten alapul. Ha a papírpénz teremtésének komolyságához a csillagjóst hívja segítségül, akkor ez világos utalás arra, hogy a papírpénzforgalom elképzelhetetlen a pénz iránti bizalom nélkül – hinni kell abban, hogy az aranyból vert érmek helyére lépett papír ugyanúgy képvisel értéket, s nemcsak ma, hanem holnap is. A bizalom többek között azon is alapulhat, hogy biztosított a papírpénz aranyra való beválthatósága:

„Minden pénzváltó bódé nyitva áll:
ott bármely bankót ezüst- és arany-
pénzre váltanak, rabatt persze van.”²⁵

Goethe ezzel túllép a John Law által megvalósított kísérleten, pontosabban fogalmazva: levonta annak kudarcából a megfelelő következtetéseket. A papírpénzt nem szabad bizonytalan tulajdonú és bizonytalanul beérkező vagyontételekre alapozni, és nagyon fontos a papírpénz iránti bizalom. Ezzel két olyan feltételt fogalmazott meg, amelyek napjainkban minden bevezető jellegű makroökonómiai vagy pénzügytani szakkönyvben szerepelnek.

Kibocsátásra kerül a papírpénz:

„Akit illet, mindenki tudja meg:
ezer korona érték e jegy.
Érte biztos zálog szavatol, a
császári föld mélyének vagyona,

23 Faust, 193–194. o.

24 Uo.

25 Uo.

melyet kiásatunk, s ha megkerül
a dús kincs, szolgáljon fedezetül.”²⁶

Az intézkedés sikeréről az udvarnagy számol be:

„Még álmodni sem mertem volna, felség,
hogy én adom hírül a nagy szerencsét,
amelytől keblem csak úgy dagad,
mely színed előtt elragad:
számláink mind rendezve vannak,
uzsorás karma nem sanyargat,
pokoli kínom véget ért;
nem adnám ezt a mennyekért.”²⁷

A többiek is olyan híreket hoznak, hogy az ország helyzete jóra fordult, megindult a kereskedelem, a katonák megkapták a nekik járó zsoldot, amelyet azonnal ajándékokra vagy szórakozásra költenek, a nép éljenzi a császárt bölcs intézkedéséért. A császár pedig megjutalmazza Faustot és Mefisztót:

„Nektek hálás országunk mindezért;
a szolgálathoz kell szabnunk a bért.
Mit birodalmam földje-mélye rejt még
rátok bízom, jobb őrpárt úgyse lennék.
Nektek a zárt lelőhely nem titok,
tiétek lesz az ásatási jog.”²⁸

A mefisztói monetáris politika sikeres volt, az alapvetően értéktelen papírpénz-szel sikerült úrrá lenni az ország kedvezőtlen gazdasági és politikai helyzetén. Goethe azonban még tovább ment, a papírpénz művében nemcsak nemesfémek helyettesítőjeként szerepelt, hanem megjelent az „igazi”, azaz keresletteremtő monetáris politika csírája is! Tökéletesen tisztában volt ugyanis azzal, hogy a teremtett pénz értékét – legalábbis utólag – létre kell hozni. A császárt, aki a sikeres intézkedés után nem kellő fegyelemmel foglalkozott a kormányzással, hanem e helyett inkább élvezte a helyzetet, Faust később Mefisztóval együtt keményen bírálta és elítélte e magatartásért:

„Amíg ide utaztam, kinyomoztam,
hogy a jó császár nyakig ül a gondban;
hisz ismered. Míg pártoltuk, s a talmi
vagyont segítettünk kezére csalni,
világgá szórta azt mohón.”²⁹

26 Faust, 232. o.

27 Faust, 231. o.

28 Faust, 234. o.

29 Faust, 386. o.

Nem arról van tehát szó, hogy a papírpénz korlátlanul teremthető, még a szinte korlátlan pénzkibocsátási joggal rendelkező császárnak is szem előtt kell tartania a pénz értékállóságának a követelményét. Ez viszont csak részben függ a fedezetét biztosító természeti kincsektől, igen komoly tényező a pénz felhasználása is, csak a meggondolt felhasználás – későbbi közgazdászok talán azt mondták volna, hogy az „értékteremtő célokra való felhasználás” – nem okoz zavart a gazdasági életben, csak ez eredményez hosszú távon fejlődést.

A papírpénz „filozófiáját” Faust a következőképpen fejezte ki:

„A kincsek dermedt garmadája, mely
országaidnak földjében hever,
meddő. Siralmas korlátként övezne
ily gazdagságot bármilyen nagy eszme;
a képzelet, mely felhők közt ível,
bárhogy erőlködik, nem éri fel.
de ha mélyre látni méltó, a szellem
végtelenül bízik a végtelenben.”³⁰

Erre Mefisztó így reagál:

„Aranynál, gyöngynél e kis cédulák
könnyebbek; mink van, tudjuk legalább;
nincs cserebere, alku, nyakra-főre
költhetjük mámorító borra, nőre.
Ha ércpénz kell, a pénzváltó segít,
s ha neki sincs, hát ásunk egy kicsit.
[...]
Nem kell a régi, megszokott az új.
Aranya, ékszere, papírja bőven
lesz a császárságnak minden időben.”³¹

A papírpénz nemcsak fizikai mivoltában hatékonyabb fizetési eszköz, hanem emellett azt sem igényli, hogy a gazdasági szereplő a vásárlás előtt azért adjon el valamit, hogy pénzhez jusson, „nincs cserebere, alku”. A papírpénz – az erre feljogosítottak által – szabadon teremthető, a vele történő fizetés szándéka így ugyanolyan keresletet jelent, mintha a potenciális vevő arannyal támasztaná alá vételi igényét.

Ez természetesen nagyobb munkálatok eseteire is alkalmazható. Élete végén Faust, miután a császártól ajándékba kapott egy földterületet, arra törekedett, hogy ennek méretét növelje; a Hollandiában már alkalmazott módszerekkel próbálta a tengert visszaszorítani, illetve a kietlen vidéket értékes termőfölddé alakítani. Tiszta volt a vállalt feladat nagyságával:

³⁰ Faust, 233. o.

³¹ Faust, 234. o.

„Mily gyönyör az ásócsörömpölés!
Kik parancsomra itt nyüzsögnek,
megbékítik önmagával a földet,
határt szabnak az árnak, és
a tengert béklyóba verik.”³²

S hogy a feladatot minél előbb elvégeztesse, szól a munkálatok felügyelőjének, Mefisztónak:

„Tüstént keríts
ezer s ezer munkást akármiképpen,
buzdíts szép szóval és keményen,
fizess, kecssegtess, kényszeríts!”³³

Bármilyen módon szerezzen munkásokat, többek között pénzzel is, amely ugyanolyan ösztönző tényező, mint a meggyőzés vagy a kényszer. Ez a pénz már nem az állam vagy a császár adósságainak kifizetésére szolgáló fizetési eszköz, ez már a Friedman-féle monetáris politika pénze, amelyet a munkások akár előlegként kapnak meg, de amelyet majd „ledolgoznak”. Ezáltal teremődik meg a kifizetéskor esetleg még nem létező fedezete.

Érdekes a mű végén a párhuzam a föld és a pénz között. Mindkettő vagyontétel, de a puszta földterület hosszabb távon értéktelen – hasonló a nominális pénzmeny-nyiséghez. A földet meg kell művelni, felhasználni arra, hogy megélhetést biztosítson az embereknek, a pénz segítségével termékeket kell előállítani, amelyek szintén az emberek hasznára válnak majd. Végül is az emberekért történik – történjen – minden, ami megtörténik, a különböző vagyontételek eszközök az emberek boldogulásához, amit csak maguk az emberek valósíthatnak meg. Ebben foglalható össze Faust boldogulása is:

„Zöld a mező s termékeny; ember, állat
az új földön nyomban otthont találhat,
s merész szorgalmú nép emelte gát
szilárd oltalmában üthet tanyát.

[....]

Igen! E nagy célért élek-halok csak,
s elmém e végső bölcsességre jut:
szabadság, élet nem jár, csak azoknak,
kiknek naponta kell kivívniuk.”³⁴

32 Faust, 432. o.

33 Faust, 433. o.

34 Faust, 433. o.

IRODALOM

- Binswanger, H. Ch. (1985): *Geld und Magie. Deutung und Kritik der modernen Wirtschaft anhand von Goethes Faust*. Edition Weitbrecht, Stuttgart.
- Binswanger, H. Ch. (1992): Goethe als Ökonom. Chancen und Gefahren der modernen Wirtschaft im Spiegel von Goethes Dichtung. In: Schefold, B. (Hrsg.): *Studien zur Entwicklung der ökonomischen Theorie XI. Die Darstellung der Wirtschaft und der Wirtschaftswissenschaften in der Belletristik*. Duncker und Humblot, Berlin, 109-131.
- Boltzmann, L. (1893): *Vorlesungen über Maxwells Theorie der Elektrizität und des Lichtes*, Johann Ambrosius Barth Verlag, Leipzig.
- Goethe, J. W. v. (1992): *Faust*. (Fordította Jékely Zoltán és Kálnoky László) Európa Könyvkiadó, Budapest
- Kadare, I. (2014): *Der Schandkasten*. FISCHER Taschenbuch, Frankfurt.
- Neumann, J. v.-Morgenstern, O. (2007): *Theory of Games and Economic Behavior*. Sixtieth-Anniversary Edition. Princeton University Press, Princeton.
- Osten, M. (2003): „*Alles veloziferisch*” oder *Goethes Entdeckung der Langsamkeit. Zur Modernität eines Klassikers im 21. Jahrhundert*. Insel, Frankfurt am Main/Leipzig.
- Smith, A. (1992): *A nemzetek gazdagsága*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- https://www.marxists.org/archive/marx/works/1888/letters/88_04_15.htm - letöltve: 2015. május 19.

SIKERES SZEREPLÉS AZ ORSZÁGOS TUDOMÁNYOS DIÁKKÖRI KONFERENCIÁN

2015-ben a XXXII. Országos Tudományos Diákköri Konferencián egyetemünk mind a hat karának hallgatói kiváló eredményeket értek el. Összesen 29 első díjat, 34 második díjat, 24 harmadik díjat és 43 különdíjat érdemeltek ki.

Az Országos Tudományos Diákköri Tanács döntése alapján

MESTERTANÁRI ARANYÉRMET

kapott

Friedrich László Ferenc tanszékvezető egyetemi docens,
Élelmiszertudományi Kar,
Hegedűs Attila egyetemi tanár, Kertészettudományi Kar,
Hoschke Ágoston professor emeritus, Élelmiszertudományi Kar,
Wimmer Ágnes egyetemi docens, Gazdálkodástudományi Kar.

PRO SCIENTIA ARANYÉRMET

kapott:

Máté Klaudia, a Tájépítészeti és Településtervezési Kar hallgatója
(témavezetője: Csemez Attila, egyetemi tanár)
Mezőfi László, a Kertészettudományi Kar hallgatója (témavezetői:
Markó Gábor egyetemi adjunktus, Markó Viktor egyetemi docens)

A PRO SCIENTIA ARANYÉRMESEK TÁRSASÁGÁNAK KÜLÖNDIJÁT

kapta

Mészáros Tamás, a Társadalomtudományi Kar hallgatója (témavezetője: Csicsmann László, egyetemi tanár).
Papp Ágnes, a Kertészettudományi Kar hallgatója a Földművelésügyi Minisztérium OTDK díját és a Pro Scientia Aranyérmesek Társaságának különdíját is elnyerte. (Témavezetői: Palkovics László egyetemi tanár, Petróczy Marietta adjunktus, Lantos Anna PhD-hallgató)